

FOLIA ETHNOGRAPHICA

SUPPLEMENTUM
AD
ACTA
MUSEI
MORAVIAE

Edited by Jana Poláková ■

■ 2024 58/2

MORAVSKÉ ZEMSKÉ
MUZEUM BRNO 2024

PhDr. Karel Altman, CSc. (*1960), absolvent češtiny a historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Působí v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR, v. v. i. Zaměřuje se na urbánní etnologii, sociální kulturu a každodenní život obyvatel velkoměsta, se zvláštním zřetelem na problematiku způsobů a forem sdružování (spolky a sdružení, stolní společnosti) a způsobů trávení volného času (hostinská zařízení, štamgastenství, turismus, tramping atd.); dalším badatelským tématem jsou dějiny národopisu na Moravě do roku 1918 a v meziválečném období. Je členem redakční rady Národopisného věstníku.

Kontakt: karel.altman@iach.cz

Mgr. Jan Blažek (*1991), absolvent etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (MUNI), pracovník Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici (NÚLK). Ve svém odborném zájmu se věnuje výročnímu obyčejovému cyklu, národopisnému a folklornímu hnutí, Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR a Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví lidstva.

Kontakt: jan.blazek@nulk.cz

Mgr. Daniela Slovákova (*1998) je absolventka Pedagogické fakulty MUNI v oboru základy společenských věd a oboru český jazyk a literatura a Filozofické fakulty MUNI v oboru etnologie. Od roku 2020 působí v NÚLK na pozici vývojové a výzkumné pracovník, jako autorka tematických programů v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy a kurátorka sbírkového fondu textilu. Mezi její hlavní badatelské zájmy patří lidový oděv a zvykosloví na Hornácku.

Kontakt: daniela.slovakova@nulk.cz

PhDr. Eva Večerková, CSc. (*1945), absolventka etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, emeritní pracovnice Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Publikovala četné časopisecké a knižní práce o lidových obyčejích a s nimi spjatých výtvarných artefaktech, o kraslicích, nábytku z lidového prostředí, lidových rukopisných knihách i kramářských tiscích. Témata z okruhu lidové obřadní kultury sleduje v širším středoevropském kontextu. Je autorkou monografie *Posvěcení a hody v Čechách a na Moravě* (2023).

Kontakt: vecerkova.ev@seznam.cz

Časopis recenzovali:

Mgr. Petr Drastil, Mgr. Hana Krutílková, Ph.D., PhDr. Oto Polouček, Ph.D., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., Mgr. Radoslava Fajda Semanová, Ph.D., Mgr. Gabriela Směřičková, PhDr. Ludmila Tarcalová, Doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

© Moravské zemské muzeum

Brno 2024

ISSN 0862-1209

KRÁLOVNIČKY Z TIŠNOVSKA A VELKOBÍTEŠKA II

JAN BLAŽEK

ABSTRACT: The aim of the paper is to correct the obvious mistakes of previous researchers on the basis of source research (chronicles and other manuscript or printed sources) and with the use of, among other things, electronic information sources (digital libraries, Moravian Provincial Archives online, etc.), to bring to contemporaries unknown informations, especially about the second (samples of songs and dances of the Kozárov queens starting in summer 1889) and possible further life of the so-called “Little Queens” rehearsed according to materials based on the works of Lucie and František Xaver Bakeš.

KEY WORDS: Little queens – procession – Tišnov region – Velká Bíteš region – Pentecost – ceremonial dance – folklore movement since the 1880s.

Úvod

Ve studii Královničky z Tišnovska a Velkobíteška I jsem se zaměřili na původní tradici obřadních obchůzek s královnou. Reakcí na jejich zánik jsou revitalizační snahy, od roku 1888 na Moravě (B[AKEŠ]OVÁ 1888: 136–137) a od roku 1966 v Chorvatsku (ZORICA 2006: 23). Ve druhém díle studie proto pojednávám o královničkách ve sféře folklorismu. Suita „ořechovských“ královniček jako inspirační vzor byla hodnocena už dříve (BOČKOVÁ 2009: 219, 224, 225; BLAŽEK 2019: 65–66, 2024: 32, 34; PAVLICOVÁ 2021: 23–28; TETUROVÁ a BLAŽEK 2023: 10–11; DRASTIL 2024: 32–35).

Návratné zúčastněné pozorování proběhlo v Břežském 20. května 2018 a 23. května 2021, 21. května téhož roku ([BLAŽEK 2021])¹ a 3. června 2022 při žehnání ratolestí ve Velké Bíteši. Terénní výzkum Čebína 5. června 2022 je zpracován v samostatném článku (BLAŽEK 2022a).² Následovala rešerše v Moravském zemském archivu (dále MZA), pobožce Muzea Brněnska – Podhoráckém muzeu (dále MB-PO), státních okresních archívech Blansko (dále SOKABI), Brno-venkov (dále SOKAB-V) a Žďár nad Sázavou (dále SOKAŽ), úřadech měst, obcí, městysů (dále MÚ, OÚ, ÚM), Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (dále ÚEE) a v elektronických informačních zdrojích. Informace doplnily poznatky z rozhovorů a korespondence s informátory.

Cílem příspěvku je na základě výše uvedených zdrojů opravit zjevné omyly předchozích badatelů, přinést současníkům neznámé informace především o druhé (ukázky zpěvů a tanců kozárovských králek počínaje létem 1889) a případných dalších existencích (tzv. „Královniček“ nacvičených podle materiálů založených na pracích manželů Bakešových).

1 V Národním ústavu lidové kultury (dále NÚLK) zaevidováno do systému BACH čtyřicet dva fotografií a reflexe formou výzkumové karty. Při výzkumech bylo pořízeno dvacet pět videí.

2 V NÚLK je zaevidováno 297 fotografií a výzkumová karta. Při výzkumu bylo pořízeno čtyřicet sedm videí.

SLAVNOST POSVÍCENÍ/HODŮ NA MORAVĚ V DATECH Z DOTAZNÍKOVÉHO PRŮZKUMU

EVA VEČERKOVÁ

ABSTRACT: The author analyses the results of a questionnaire survey from 2001–2003 concerning the feast in the territory of eighteen districts in Moravia. On the basis of respondents' testimonies (581 records from municipalities), she follows the name of the celebration in individual regions (*posvícení, hody, pouť, krmáš*) and its course, traditional and modern forms of social experience of the holiday.

KEY WORDS: Feast – Fair – Tradition – Present – Questionnaire Survey – Moravia

V prvních letech 21. století byl uskutečněn v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea dotazníkový průzkum lidových obyčejů na Moravě. Akce sledovala výroční obyčeje ve vybraných lokalitách na území osmnácti okresů s cílem získat základní informace.¹ Do dotazníku byla zahrnuta pasáž vztahující se k lidové slavnosti posvícení/hodů. Zadané otázky se týkaly názvu slavnosti a data jejího konání v obci, dále náplně, tedy co se děje, kdo je pořadatelem, co zůstalo v tradici a co je nového, se záměrem získat základní přehled o situaci na poměrně velkém území jako podklad pro další výzkum v místě, v regionu. Odpovědi kronikářů a pracovníků obecního úřadu z let 2001–2003 byly zčásti stručné, zčásti se respondenti vyjádřili šířeji podle svých znalostí a zájmu o téma.² Uvádíme je ve výběru v poznámkách i v textu článku.

Oblast posvícení a pouť a oblast hodů

Na západní Moravě, na Jihlavsku, Žďársku, Třebíčsku i na Znojemsku, jak to přináší údaje z našeho informačního zdroje, se prolíná pouť s posvícením, přičemž pouť vázíc se k zasvěcení farního kostela anebo místní svatyně v dotazovaných lokalitách převažuje. V obcích bez vlastního kostela či kaple lidé udržují pouť podle farního chrámu.³ Současně se v mnoha lokalitách koná obojí, tedy vedle poutě se slaví i posvícení, a to vesměs v termínu podle josefinské úpravy (*havelské, císařské*), anebo se usadilo do svátků oblíbených podzimních světců jako *václavské* či *martinské*.⁴

- 1 Dotazníková akce proběhla v rámci grantového projektu MK ČR *Obyčejová tradice v muzejní sbírce 2001–2003* (RK01P030MG020, řešitelka Eva Večerková, Moravské zemské muzeum v Brně). Originály dotazníků jsou uloženy v archivu Etnografického ústavu MZM.
- 2 Bylo soustředěno 581 odpovědí, z nichž v naší stati vycházíme: okr. Jihlava (35 informací), okr. Žďár nad Sázavou (39), okr. Třebíč (53), okr. Znojmo (29), okr. Blansko (31), okr. Brno-venkov (56); okr. Vyškov (38); okr. Prostějov (34), okr. Kroměříž (22), okr. Olomouc (23), okr. Šumperk (26), okr. Přerov (24), okr. Zlín (35), okr. Vsetín (21), okr. Nový Jičín (27), okr. Uherské Hradiště (29), okr. Hodonín (35), okr. Břeclav (24). Do výčtu nebyly zařazeny informace neúplné a se zápornou odpovědí.
- 3 Obce Bezdčín, Nová Ves, Ráčov, Lovětín, Švábov nemají kostel a slaví pouť společně s Batelovem 29. 6. na svátek sv. Petra a Pavla.
- 4 Ze sledovaných lokalit slaví na Jihlavsku pouť 19 obcí a pouť i posvícení 17 obcí. Na Žďársku se drží pouť v 31 obcích, pouť a posvícení v 15 obcích, v 7 obcích mají hody. Na Třebíčsku se drží pouť v 37 obcích, pouť a posvícení v 21 obcích. Jen posvícení slaví v Častohosticích (martinské) a Chotěbudicích (václavské).

PROMĚNY SVATEBNÍCH PRŮVODŮ NA HORŇÁCKU

DANIELA SLOVÁKOVÁ

ABSTRACT: The theme of the present study are wedding processions in selected communities in the Horňácko region. The research subject is the form of the wedding procession in the past, its participants, its course and rules that these processions and their actors followed. However, wedding processions are part of some weddings in the Horňácko region even today. The aim of the paper is thus a comparison of the processions in the past and in present with special focus on traditional elements that still occur in today wedding processions. Thanks to information obtained from witnesses during the field research the study brings the description of the wedding procession during the traditional folk wedding. This information has been underpinned with scientific literature and available iconographic sources. The findings from the field research obtained from young generation respondents represent the current state of the followed phenomenon in the Horňácko region.

KEY WORDS: wedding - traditional procession - Horňácko region - folk traditions - contemporary wedding procession

Úvod

Horňácko je situováno v jihovýchodní části Moravy v oblasti Bílých Karpat. Z hlediska národopisného patří Horňácko do regionu Slovácko. Tvoří jej devět obcí a několik osad a samot. Tato oblast se od ostatních slováckých regionů, ale i vzájemně mezi jednotlivými horňáckými obcemi, liší svým nářečím, lidovým oděvem i prvky v lidové kultuře. Víra a náboženská příslušnost patřila k nejdůležitějším pilířům života zdejších lidí. Projevovala se v každodennosti, ale byla také součástí svátků, tradic a obyčejů. Na Horňácku žily rodiny náboženského vyznání evangelického i katolického, stejně tak je tomu i v současnosti (PAJER 2013: 5–6).

K nejvýznamnějším životním událostem člověka patří svatba. V minulosti byla svatba provázána řadou lidových tradic a zvyků, které určovaly její podobu i průběh. Výjimkou nebyl ani svatební průvod, který se taktéž řídil danými pravidly a byl neodmyslitelnou částí svatebních obyčejů.

Tato studie se věnuje svatebním průvodům na Horňácku, konkrétně jejich podobě v minulosti, kdy byla svatba řízena místními lidovými tradicemi a zvyky. Na základě terénního výzkumu je v této odborné studii popsána jejich organizace, trasa, průběh a uspořádání účastníků v průvodu. Podoba svatebního průvodu je doplněna konkrétními vzpomínkami respondentů, díky čemuž je zde podán obraz svatebních průvodů odehrávajících se na Horňácku povětšinou v šedesátých letech 20. století. Další částí předkládané práce je analýza průvodu svatebních hostů na současných svatbách a jeho komparace a podobnost s tradičními svatebními průvody.

Výzkum a metody

Při realizaci terénního výzkumu, který probíhal od ledna do dubna 2024 na Horňácku, byla využita metoda polostrukturovaných rozhovorů s respondenty. Respondenti byli vybráni na základě jejich rodiště, věku a sociální skupiny, ke které patří. Jednalo se o dvě skupiny – první tvoří lidé vzpomínající na svatby, kterých se zúčastnili v šedesátých letech 20. století, a druhá skupina jsou respondenti mladší generace, kteří se svateb účastnili v posledních le-

TRAMPOVÉ A ŽELEZNICE

KAREL ALTMAN

ABSTRACT: Czech tramps living mostly in towns and big cities developed their peculiar activities in the wild, where they had to move from their home. Soon after the emergence of the tramp subculture, they began to use public transport to get around, of which the train was the most popular. Many railway connections became famous as tramps' "pacifics", heading to various tramping regions, most often to river valleys (Vltava, Berounka, Sázava, Svratka, Svitava, Želivka, etc.). Of great importance were the rural inns, pubs or buffets at the railway stations, where the tramps met before continuing their journey to the settlement, or said goodbye at the end of the weekend.

KEY WORDS: Tramping - Travelling - Railway - Pubs

Tramprská touha po šedých dálavách

Jedním ze základních rysů českého trampingu bylo od samého vzniku tohoto fenoménu romantické snění jeho nositelů o cizích, zvláště pak exotických zemích, a o dobrodružstvích, jaká pobyt v nich přináší. Vzhledem k limitovaným možnostem, jaké většině českých trampů jejich sociální status dovoľoval, nechávali se alespoň inspirovat k hledání přijatelné náhražky v podobě objevování a poznávání atraktivních končin přímo ve své vlasti, které se posléze staly místy jejich pravidelného pobytu spojeného s rozvíjením specifických, pro trampování příznačných aktivit. Výrazem tramprského snu o cestování do vzdálených končin, k nimž se upínaly romantické touhy trampů, byly příslovečné *šedé dálavy* či *modré dálky*, které pak tak často velebili ve svých literárních pokusech či opěvovali ve svých písních. Ovšem tramprští romantikové, kteří snili o dobrodružných výpravách, jejichž cílem by byly právě ony *nedozírné dálky*, leckdy mířili na oblíbená tábořiště, jež se nacházela poměrně nedaleko od jejich městských bydlíšť. Tak tomu bylo zejména v počátcích trampování. Jak lze konstatovat, u velké části trampů odedávna platilo, že putování vhodným terénem a nezbytné táboření na příhodném místě představuje elementární základ trampingu; ostatní zábavy, byť s těmito činnostmi souvisely a víceméně se od nich odvíjely, byly až na dalších místech v hierarchii hodnot tramprských aktivit. Právě putování malebnou krajinou uspokojovalo touhu trampů po dobrodružství a nadto vzbuzovalo nadšení z naplnění romantických ideálů, které nosili v sobě. „*Pro ten svůj vysněný ideál opouštěli město [...], aby se vraceli s rozšířenýma očima a s ještě větší láskou k tomuto nádhernému životu.*“ (HURIKÁN 1990: 14) Ony vysněné dálky či dálavy, kam se toužili tramprové vydat, ostatně musely být v reálu co do vzdálenosti notně limitovány, neboť v obvyklém časovém úseku, který měli městští zálesáci pro své trampování vymezen (tj. od sobotního, později pátečního odpoledne do nedělního večera), byli schopni se přepravit pouze na nepříliš odlehlá místa, kde pak tábořili, *rozbíjeli tábor*, případně zde už měli zřízený stabilnější příbytek, který obývali.

Zejména v počátečním období trampování proto vysněné *šedé dálavy* začínaly už poměrně blízko velkých městských center. V Praze (kde tramping v roce 1918 vznikl) kupříkladu v Prokopském údolí, Chuchli, na Zbraslavi, Závisti, Kárově; nepříliš vzdálené bylo

OBSAH

STUDIE

- JAN BLAŽEK:** Královničky z Tišnovska a Velkobítešska II 85
- EVA VEČERKOVÁ:** Slavnost posvícení/hodů na Moravě v datech
z dotazníkového průzkumu 103
- DANIELA SLOVÁKOVÁ:** Proměny svatebních průvodů na Horňácku 129
- KAREL ALTMAN:** Trampové a železnice 153

MATERIÁLY, ZPRÁVY

- HANA DVORÁKOVÁ:** Příběh Paláce šlechtičen. 370. výročí založení
Ústavu Panny Marie Školské v Brně 175
- GABRIELA ROŽKOVÁ:** Výstavní projekt Boty. Odras tradice 177
- PETRA MERTO VÁ:** Konference Textil v muzeu spojila odborníky se zájmem
o dějiny obuvi a usňových výrobků 181